

3-АПТА. ОТБАСЫ ЖӘНЕ ДӘСТҮР.

Лексикалық тақырып: Отбасы және дәстүр.

Грамматикалық тақырып: Үндестік заңы. Жалғаулар мен қосымшалардың үндестік заңына сәйкес жалғану ерекшеліктері және үлесі. Буын үндестігіне бағынбайтын қосымшалар.

ТЫҢДАЛЫМ-АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Ютуб желісінен «Бауырларға» өлеңін тыңдау. Өз ойыңызбен бөлісу.

(<https://www.youtube.com/watch?v=JvGMqRZJW3I&list=RDCMUcttoN39dgY5rNFJvEyNH12g&index=4>)

ОҚЫЛЫМ

2-тапсырма. Мәтінді түсініп оқыңыз.

Туыс деп кімді айтамыз?

Барлық адамдардың өздерін жақсы көретін, жаңашыр жақындары болады. Олар туыс деп аталады. Туыс әрқашан бір-біріне көмектеседі, сағынып, келіп тұрады, бірге қуанады, бірге уайымынды бөліседі. Қазақ отбасында балаға тілі шығып, анық сөйлей бастаған кезден-ақ ағайын-туысын, нағашы жұртын, ата-тегін, руын, елжұртын тани білуге ерекше көңіл бөлген. Сондықтан «Жеті атасын білу» заңы болған. Ата-бабаларымыз өз тегінің шығу тарихын үйретуді әр азаматқа парыз деп ұққан. «Жеті атасын білмеген ер жетім» деген ұғым да бар. Қазақ халқының жеті ата шежіресі – әр отбасында ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан заңдылық, өйткені ол – тәрбие құралы, ол – әдептілік ережелері, ол – инабаттылық нормалар жиынтығы.

Қазақ халқының салт-дәстүрі бойынша ер-азаматтың үш жұрты болады. Үш жұрт та жанашыр, сүйеніш, қорғаныш. Нағашы жұрты – «сыншыл жұрт» деп аталады. «Жақсылығына сүйінеді, жамандығына күйінеді. Әрқашан тілеуінді тілеп, қамқоршы болады» - деп айтады. Нағашы немесе нағашы жұрт – туыстық атау болып саналады. Нағашы жұрт – туған ананың әке-шешелерінен бастап, барлық аталас ағайын-туыстары, яғни оларды «нағашы апа», «нағашы жеңге», «нағашы қарындас», «нағашы іні», «нағашы аға», «нағашы әже» деп атайды. Жиен – қыздан туған бала. Нағашы ауылы жиен үшін ең аса қадірлісі. Ол нағашыларынан үш рет қалаған нәрсесін алуға құқылы. Оған ұрсуға, сөзін кектеуге болмайды. Бөле – апалы-сіңілілі қыздардың балалары бір-біріне «бөле» болады. Бір-бірімен өте тату болады.

ТЫҢДАЛЫМ-АЙТЫЛЫМ

3-тапсырма. Қазақтың туыстық атаулары жайлы ақпарат тыңау. (ютуб желісінен)

4-тапсырма. Қазақтың туыстық атауларын есте сақтаңыз. Өзіңіздің туыстарың жайлы әңгімелеу.

1.Ер адамның өз жұртының атаулары

Ата – әкенің әкесі, бергі ата

Арғы ата – атаның әкесі

Әже – әкенің шешесі, үлкен әже

Әке – өзінің туған әкесі

Апа – өзінің туған шешесі (анасы)

Әпке – өзінен жасы үлкен қыз (әйел)

Қарындас – өзінен жолы кіші қыз (әйел)

Аға – өзінен үлкен ұл бала

Іні – өзінен кейінгі ұл бала

Ағайын – бауырлас, аталас адамдар

Баба – арғы ата, үлкен ата

Жеңге – ағаның әйелі

Келін – інінің әйелі

Жиен – күйеуге шыққан әпкеден не қарындастан туған бала

Жиеншар – жиеннен туған бала

Жезде – әкесінің күйеуі

Күйеу – қарындасының күйеуі

Немере – ата-ананың ұлынан туған баласы

Шөбере – немереден туған бала

Шөпшек – шөбереден туған бала

Немене – шөпшектен туған бала

Туажат – неменеден туған бала

Жүрежат – туажаттан туған бала

Жегжат – жүрежаттан туған бала

2.Ер адамның нағашы жұртының атаулары

Нағашы ата – шешенің әкесі

Нағашы әже – шешенің шешесі

Нағашы аға – шешенің аға-інілері

Нағашы апа – шешенің апа-сіңлілері

Нағашы іні – шешенің бауырларынан туған жасы кіші бала

Нағашы қарындас – шешенің бауырларынан туған жасы кіші қыз

Нағашы жеңге – шешенің апа-сіңлілері күйеуі

Бөле – шешенің апасы не сіңлісінің ұл-қыздары

3.Ер адамның қайын жұртының атаулары

Қайын ата – әйелінің әкесі

Қайын ене – әйелінің шешесі

Қайын аға – әйелінің ағасы

Қайын бике – әйелінің әпкесі

Қайын іні – әйелінің інісі

Балдыз – әйелінің сіңлісі

Бажа – әйелінің әпкесінің не сіңлісінің күйеуі

4.Әйел адамның қайын жұртының атаулары

Қайын ата – күйеуінің атасы

Қайын ене – күйеуінің шешесі

Қайын аға – күйеуінің ағасы (жақын ағалары)

Қайын бике – күйеуінің әпкесі (жақын әпкелері)

Қайын іні – күйеуінің інісі (жақын інілері)

Қайын сіңлі – күйеуінің қарындасы (жақын қарындастары)

Абысын – қайын ағасының әйелі

Ажын – қайын інісінің әйелі

Жезде – қайын бикесінің күйеуі

Күйеу – күйеуінің қарындасының жұбайы

(Ақпарат дереккөзі: https://massaget.kz/mangilik_el/shanyirak/salt-dastur/45734/)

ЖАЗЫЛЫМ-АЙТЫЛЫМ

5-тапсырма. Ағайындық, туған-туыс туралы мақал-мәтелдер жазып, мағынасын түсіндіру.

ОҚЫЛЫМ-АЙТЫЛЫМ

6-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1. Өз ұлтыңыздың салт-дәстүрі туралы не білесіз?
2. Жанұяңызда ұлттық дәстүрлерді ұстанасыздар ма?
3. Өзіңіз білетін салт-дәстүр туралы әңгімелеңіз.

7-тапсырма. Мәтінді түсініп оқыңыз.

Отбасы және ұлттық дәстүр

Қазақ халқы салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарға бай халық. Сол салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарымыз халық тұрмыс–тіршілігінің ғасырлар бойы өшпей, жоғалмай ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып бүгінгі заманға жетіп отыр. Бала тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптарға ерекше көңіл бөлген. Бала өмірге келгенде оның өз орны айқындалады. Әр бала – керемет рухани күш иесі. Ол шетсіз-шексіздікті танып білуге ұмтылады. Баланың салт-дәстүрді толық білуі оның белсенділігін, білімге құштарлығын арттырады. Балаға сеніммен қарау оны қуаттандыра түседі. Себебі бала-өмірдің жалғасы, отбасының алтын діңгегі, сондықтан баланың дүниеге шыр етіп келген күннен бастап есейіп азамат болып кеткен күніне дейін оған жан-жақты қамқорлық жасап, тәлім-тәрбие берген. Қазақ халқының көнеден келе жатқан салт – дәстүрлері, ырымдары өте көп. Қазақ атын осы кезге дейін қазақи салт – дәстүрлерімен, ырымдарымен, бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктерімен талай елді таң қалдырып келеді.

Салт-дәстүрдің ел арасындағы тәлімдік, тәрбиелік, халықтық мәні зор. Салт-дәстүр байлығы — мәдениеттің байлығы. Мысалы, ата-ананы, үлкенді құрметтеу, байғазы, көрімдік, сүйінші, кәде сұрау, сәлем беру, ат тергеу, құрдастық қалжың, т.б. салт-дәстүрге жатады. Қазақ халқы салт-дәстүрге бай. Әдет, ғұрып, ишара, ырым, тыйым, дағды бәрі осы салт-дәстүр көрінісі.

Құрсақ шашу тойы. Бұл салт — бала құрсақтағы кезінде өткізілетін той салты. Ата-ана баланың дүниеге аман-есен келгеніне арнап тілек ретінде өткізілетін тілеу. Бұрынғы заманда перзент көре алмаған ата-аналар Алладан тілек тілеу негізінде көрші-қолаң, туыс-туғандарын шақырып, бірер малын сойып өткізетін шағын тойды құрсақ той деп атаған.

Жарыс қазан. Ананың толғағы басталғанда, толғағы жеңілдеп, аман-есен босану үшін тәжірибелі қарт әйелдер ырым-жырым, ем-дом жасап, «ел көшті, жау жетті» деп атаның етегін толғап, мұны жарыс қазан деп атаған.

Кіндік кесу. Нәресте шыр етіп дүниеге келгеннен кейін нәрестені жерден көтеріп алатын әйел немесе ауылдың тәжірибелі әйелдерінің бірі ырымын жасап, нәрестенің кіндігін кескен әйелді кіндік шеше деп атайды. Ол қазақ салты бойынша екінші анасы есептеліп құрметтеледі.

Қалжа. Қазақ салты бойынша бала туылған күні сол отбасында той жасалып, ауыл ақсақалдарының батасын алып, маңайдағы абысын-ажын тағы басқа әйелдер сол үйге жиылып босанған анаға арнап қой сою кәдесі «қалжа» деп аталған. Қалжа сойылып малдың етін жеп болған соң, мойнын қырық күнге дейін керегенің басына іліп қояды, бұл баланың мойны берік боп қатсын деп ырымдаудан болған.

Бәсіре. Бәсіре — қазақ шаңырағында дүниеге ұл бала келгенде, сол күндері туған құлынды немесе ботаны нәрестенің бәсіресі деп атау салты

Балаға ат қою. Халқымыз жаңа туылған нәрестеге ауылдағы қадірменді, сыйлы, беделді ақсақалдарды шақырып азан шақырып ат қойғызады.

Бесік той. Жаңа туылған баланы бесікке бөлеу жорасы «бесік той» деп аталады.

Баланы қырқынан шығару. Қазақ халқы нәресте дүниеге келген қырық күнді қауіп-қатерлі деп санаған. Ұл баланы қырық күнге жеткізбей, отыз жеті-отыз тоғыз күнде, ал қыз баланы қырық күннен асырып, қырық екі-қырық төрт күнде қырқынан шығарады. Бұл – ұл баланың қалыңдығына төлейтін мал аз болсын, ал қыздың қалың малы көп болсын деген ырым.

Ит жейде кигізу (ит көйлек). Балаға қырқынан шыққанға дейін кигізетін жейдені «ит жейде» дейді.

Тұсау кесу. Бала бір жасқа толып, ақ босағадан енді ғана қаз-қаз тұрып, тәй-тәй басқан, жүруге талпынған сәбиге арнап, ата-ана қадамың құтты болсын деп тілек тілеп тұсау кесу тойын жасайды.

Атқа мінгізу. Баланың буыны бекіп, төрт-бес жасқа келгенде немесе ат үстінде өзін ұстай алатын болғанда атқа мінгізу салты өткізіледі. Себебі ұлтымыз ат — ер қанаты деп түсінген ұрпақты ат үстінде ойнайтын етіп жетілдіру, жауынгер етіп тәрбиелеу, еңбекке баулу мақсатынан туған. Балаларға арналып алдын ала ат дайындап ер-тұрман әзірлейді.

Сүндет той. Бұл той қазақ халқы арасында ислам діні тарағаннан кейін қалыптасқан. Ұл баланы бес жас немесе жеті жаста сүндетке отырғызады. Сүндетке отырғызу мұсылман болудың бірінші шарты ретінде қаралады.

Тіл ашар. Баланың жаңадан балдыр-бұлдыр тілі шыға бастағанда ауыл ақсақалдары тілінен май тамған шешен, шежіреші, көш басы көсем болсын деп батасын беріп, баланың тілін шытпен созып аузына түкіріп жолын алу салты «тіл ашар» деп аталады.

Танабау тағу. Бала әкесіне немесе шешесіне ілесіп жұмыс басында қолқабысын тигізіп жүргенін көргенде, ел-жұрт жігіт болыпты, қажетке жарапты деп құттықтап танабау тағады. Танабауға тана, шыт, парша-парат ақша, т.б нәрселер беріледі. Танабау тағушыларды баланың ата-анасы шақырып қонақ етеді, мұны танабау тағу деп атайды.

Айдар тағу. Қазақта ұл баланы зарығып жүріп көрген ата-ана ұлына кішкене күнінде төбе шашын ұзартып өсіріп, моншақ араластырып өріп қояды. Мұны ертеде қазақта көп қолданған. Тарихи деректерге қарағанда, Кенесары мен оның немересі атақты Наурызбай батырда айдар болған екен. Бала он жасқа келіп айдарынан намыстанған кезде оның айдарын алып тастау барысында бірер мал сойып тойлайтын әдет болған.

Тана тағар. Қыз балаға тұлым өріп, құлағын тесіп, тана тағу ырымы ертеден жалғасып келе жатқан салт. Тана тағарда туыс-туған, көрші-қолаңдарының әйелдерін шақырып шағын тамаша өткізіп береді, мұны қазақта тана тағар деп атаған.

Тоқым қағу. Жеті-сегіз жасар бала нағашы жұрты бәсіреге мінгізген құнанына ашамай ерін ерттеп мініп, бірінші рет үйінен алысқа жолаушылап шығып, нағашы жұртына барады. Сонда әке-шешесі бір малын сойып, ауыл аймағын жинап, тоқым қағар тойын жасайды.

(Бала тәрбиесіндегі отбасы дәстүрлерінің маңызы. <http://startinfo.kz/buisness/bala-tarbiesi-otbacu/>)

АЙТЫЛЫМ

8-тапсырма. Өзіңіз білетін дәстүрлермен ой бөлісіңіз.

9-тапсырма. «Менің отбасылық дәстүрлерім» тақырыбына эссе жазыңыз.